

Barbara Milewska-Ważbińska

(przy współudziale Anny Grützmacher)

INSKRYPCJE ŁACIŃSKIE W SYPIALNIACH I ANTYKAMERACH KRÓLEWSKICH PAŁACU WILANOWSKIEGO

Sypialnie i antykamery w Pałacu w Wilanowie były pomyślane jako wyobrażenie cyklu rocznego wyznaczonego obiegiem słońca. Byłaby to kontynuacja symboliki solarnej wyrażonej m.in. inskrypcją *REFULSIT SOL...*, która znajduje się na fasadzie pałacu (inskrpcja została omówiona w oddzielnym opracowaniu). Antykamerę króla poświęcono porze zimowej, sypialnię króla – letniej, antykamerę królowej – jesiennej, a sypialnię królowej – wiosennej. Z porami roku jako motywem przewodnim są związane niewielkie malowidła wkomponowane w fasety oraz towarzyszące im cytaty łacińskie pochodzące z „Georgik” autorstwa Publiusza Wergiliusza Marona (70-19 roku p.n.e.) – najwybitniejszego poety tworzącego w okresie pierwszych lat panowania Oktawiana Augusta. Całość wystroju omawianych tu wnętrz obrazuje zarówno zamówienia Jana III Sobieskiego do gospodarowania na roli i zgodne z ideałami szlachcica-Sarmaty przywiązanie do życia na wsi, jak i nawiązanie do zawartej w „Georgikach” rzymskiej idei propagującej powrót do dawnych ideałów.

W prologu do Wergiliuszowych „Georgik” (I 7) można odnaleźć sformułowanie *Liber et Alma Ceres*. Przydomek *Liber* odnosi się do boga

wina – Dionizosa, a *Alma Ceres* (Ceres karmicielka) to opiekunka płodów rolnych, rzymska bogini płodności i urodzaju. W całości wyrażenie to dotyczy rolnictwa, które Oktawian August uczynił priorytetem swej polityki wewnętrznej. „Georgiki” powstały bowiem z wyraźnej inspiracji princepsa, upatrującego w odbudowie zniszczonego wojnami rolnictwa italskiego wzmocnienia ekonomicznego kraju. W swym poemacie dydaktycznym, który miał się stać drogowskazem w dążeniu do tak wytyczonego celu, Wergiliusz głosił pochwałę pracy na roli, która powinna być fundamentem dobrobytu państwa. Wergiliusz w swym poemacie wyraził myśl, że praca na roli jest źródłem uczuć patriotycznych, gdyż przywiązanie do własnej ziemi rodzi miłość do ziemi ojczystej. Rolnictwo zapewnia też życie w zgodzie z naturą. Pojęciu pracy nadał więc Wergiliusz szczególną rangę. Myśl przewodnia dzieła zawarta jest w słowach: *Labor omnia vincit improbus* (I 145) – ciężki trud wszystko przewyciężył. Przymiotnik *improbus* („ciężki”, „niewdzięczny”) nie ma tu negatywnego wydźwięku, gdyż jak wynika z kontekstu, ów trud pracy został przez bogów zaplanowany jako konieczność w procesie dziejowym, jako czynnik niezbędny do rozwoju

ludzkości tak cywilizacyjnego, jak i duchowego – praca bowiem uszlachetnia człowieka, doskonali jego charakter oraz intelekt. Świadczą o tym także inne słowa z „Georgik” (I 121-124):

[...] *Pater ipse colendi*

*Haud facilem esse viam voluit, primusque
per artem*

Movit agros curis acuens mortalia corda,

Nec torpere gravi passus sua regan veterno.

(*Jawisz sam chciał, by trudne prace rolne były,
Orka – sztuką, co umysł wyrabia
człowieczy,*

*Popaść w gnuśne lenistwo nie da nam w
swej pieczy*¹).

Wergiliusz podzielił swój poemat na cztery księgi. Pierwsza jest poświęcona uprawie roli, druga – sadownictwu i uprawie winorośli, trzecia – hodowli zwierząt domowych, a czwarta – pszczelarstwu. Nie można wykluczyć, że Jan III Sobieski, snując plany związane z zagospodarowaniem swej posiadłości, kierował się literackimi wskazówkami Wergiliusza i planował zarówno ogród warzywny, jak i sad owocowy, a także hodowlę zwierząt i stawianie uli. Wskazywałby na to wybór poematu Wergiliusza jako literackiej osnowy kompozycji zdobiących apartamenty królewskie. Wymowa ideowa „Georgik” musiała być bliska poglądom Sobieskiego, skoro polecił nie tylko przyozdobić apartamenty królewskie w Wilanowie opartymi na nich malowidłami, lecz przede wszystkim „pokazać” same fragmenty Wergiliuszowego dzieła. Wyeksponowanie cytatów z „Georgik” miało świadczyć o tym, iż Jan III podobnie jak August, postrzegał znaczenie rolnictwa dla kraju i podobnie jak August, pragnął je restytuować.

Król sięgnął po cytaty z wszystkich ksiąg „Georgik”, dzięki czemu malowidła dają obraz całokształtu zajęć

wiejskich. Obrazy wraz z wersetami stanowią dodatkową ilustrację pór roku uwidoczniionych na plafonach. Kompozycje te łączą obraz i słowo w nierozdzielalną całość: słowo jest tu poetyckim fundamentem obrazu, obraz – malarską projekcją słowa. Podobne zjawisko syntezy obrazu i słowa można odnaleźć w popularnych w kulturze siedemnastowiecznej emblematkach. Warto nadmienić, że w kompozycjach emblematycznych jako lemmy wykorzystywano również cytaty z Wergiliusza. Szczególną popularnością cieszył się przytaczany powyżej cytat o pracy, zwłaszcza w wersji *Labor omnia vincit*².

Antykamerę króla obiega malowany fryz, w który wkomponowano obrazki przedstawiające zimowe zajęcia wieśniaków. Wersety zaczerpnięte z „Georgik” Wergiliusza widnieją na górnej i dolnej ramie każdego obrazu. Po północnej stronie są widoczne dwie scenki. Na jednej wieśniacy sporządzają narzędzia do uprawy roli, na drugiej budują owczarnię. To drugie malowidło pochodzi z XVIII wieku. Dokonane wówczas przeróbki na zlecenie Elżbiety Sieniawskiej zaburzyły symetrię ściany. Aby ją przywrócić, dodano ten właśnie obrazek i podpisy. Na wschodniej stronie przedstawiono zabawę świąteczną ku czci Bachusa. Na południowej stronie widnieje scena polowania, a na zachodniej umieszczono zajęcia kobiet – przedzenie i tkanie.

W sypialni króla na każdej ze ścian znajduje się freskowy medalion z przedstawieniami letnich zajęć, wpleciony między stiukowe płaskorzeźby faset. Odpowiednie cytaty z Wergiliusza namalowano złotymi literami na białym gzymsie. Wersety wraz z tłem tworzą dekoracyjny biało-złoty fryz opasujący komnatę.

Na północnej ścianie przedstawiono strzyżenie kozłów. Na wschodniej ścianie widnieje pasący się ogier, zaś na południowej ścianie namalowano podbieranie miodu z uli, a na zachodniej przedstawiono korowód taneczny ku czci Cerery.

W antykamerze królowej poszczególne cytaty znajdują się na fantazyjnych banderolach umieszczonych nad prostokątnymi obrazkami wkomponowanymi w malowany fryz. Na północnej ścianie jest przedstawiona orka, na wschodniej ścianie widnieje wybieranie miodu, na południowej ścianie znajduje się malowidło ukazujące badanie konsystencji gleby, natomiast na zachodniej widnieje wypalanie ugoru.

W sypialni królowej inskrypcje są umieszczone na metalowych wstęgach znajdujących się nad każdym obrazkiem. Na północnej ścianie jest przedstawiona walka byków, na wschodniej ścianie ukazano szczepienie drzewek, na południowej ścianie widnieje sadzenie winorośli, a na zachodniej wyobrażono bugonię, czyli narodziny roju pszczelego z wołowej padliny.

Napisy łacińskie w antykamerach i sypialniach królewskich – próba rekonstrukcji, przekład i komentarz filologiczny

Proponowany zapis cytatów łacińskich uwzględnia niezbędne spacje międzywyrazowe i wspólne dla wszystkich napisów cechy grafii (zapis „U” i „V” zawsze jako „V”, brak dyftongów).

Antykamera króla:

¹TVM VARIAE VENERE ARTES LABOR OMNIA VINCIT²
IMPROBVS ET DVRIS VRGENS IN REBVS AEGESTAS³

1. „Georgiki” I 145-146: *Rodzą się i rzemiosła; zaciękła zdobywa / Wszystko praca, potrzeba, bieda uporczywa.*
2. Rękopisy Wergiliusza przekazują formę *labor vincit - trud przetrwyciężył* (został tu zastosowany czas przeszły *perfectum*). Frazę tę w formie przysłowia przekazuje się jednak na ogół jako *labor vincit - trud zwycięża* (czas teraźniejszy *praesens*). Już w starożytności Makrobiusz (IV/V wieku), autor encyklopedycznego dzieła *Saturnalia*, cytuje ten fragment „Georgik” w wersji: *labor omnia vincit* („Saturnalia” V 16,7), być może pod wpływem *omnia vincit amor* z dziesiątej bukoliki Wergiliusza (10,69).
3. W łacinie klasycznej słowo to brzmi: *egestas*. Jednakże w tym wyrazie zarówno w inskrypcjach, jak i w rękopisach (por. rękopis: „Vergilius Augusteus sive Dionysianus” Bibl. Ap. Vat., cod. Vat. lat. 3256, fol. 3) spotyka się wymiennie: „e” i „ae” (dyftong czytany jako: „e”).

⁴STERNERE SVBTER HVMVM GLACIES NE FRIGIDA LAEDAT MOLLE PECVS SCABIEMQVE FERAT, TVRPESQVE⁶ PODAGRAS

4. „Georgiki” III 298-299: *[...] na ziemi [...] rozrzucić [...] by nie szkodził owcom mróz i chłody, / Podagra nie szpeciła ani świerzbu*

wrzody.

5. Spójnik zdaniowy „ne” (aby nie) musi być oddzielony od następnego wyrazu.
6. Częściej spotyka się formę *turpisque*. Obydwie są prawidłowe.

⁷ORAQVE CORTICIBVS SVMVNT
HORRENDA CAVATIS
ETTEBACHE⁸ VOCANTPER CARMINA
LAETA.

7. „Georgiki” II 387-388: *Maski biorą wstrętne dla uciechy, W korze żłobione, w wierszach wesółych wzywają / Ciebie, Bakchu.*
8. We wszystkich współczesnych wydaniach znajduje się *Bacche*, ale forma *Bache* jest także dopuszczalna.

⁹ET CANIBVS LEPOREM CANIBVS
VENABERE DAMAS¹⁰
INGENTEM CLAMORE PREMES AD
RETIA CERVVM.

9. „Georgiki” III 410,413: *Ściga pies, zajęce [...] / Upolujesz, damiele [...] leci / Z wielkim okrzykiem jeleni rzucić się w twoje sieci.*
10. Współcześni wydawcy proponują formę klasyczną *damas*, ale forma *damas* jest spotykana w drukach z XVI i XVII wieku

¹¹INTEREA LONGVM CANTV SOLATA
LABOREM
ARGVTO CONIVNX PERCVRRIT
PECTINE TELAS.

11. „Georgiki” I 293-294: *By ulżyć długiej pracy, żona pieśń zaczyna / I hałaśliwy grzebień puszcza po osnowie.*

Sypialnia króla:

¹²CYNIPHII¹³ TONDENT HIRCI,
SETASQVE COMANTES¹⁴
VSVM IN CASTRORVM ET MISERIS
VELAMINA

12. „Georgiki” III 312-313: *i cynipskiego kozła [...] długie kudły dla żołnierzy biorą, [...] by biednych odziać zimną porą.*
13. Współcześni wydawcy proponują *Cyniphii*, ale forma *Cyniphii* zdarza się w dawnych wydaniach i rękopisach. *Cinyps* (obecnie *Cinifo* lub *Wady Khahan*) to rzeka w Libii, w starożytności region bogaty w kozy.
14. Większość wydawców proponuje: *saetasque comantis*.

¹⁵ARGVTVM CAPVT HVIC. TVM SI
QVA TONVM ARMA DEDERE
STARE LOCO NESCIIT. MICAT
AVRIBVS ET TREMIT ARTVS

15. Napis utworzony z następujących wersów „Georgiki” III 80,83-84:
*argutumque caput, brevis
aluis obesaque terga,
[...] et gilvo. tum, si qua sonum
procul arma dedere,
stare loco nescit, micat auribus et
tremat artus
wydłużona głowa [...] / Skoro zgiełk
broni z dala przybiegnie w pobliże,
/ Ledwie stoi, drży cały i uszyna
strzyże.*

¹⁶HI MOTVS ANIMORVM ATQVE
HAEC CERTAMINA TANTA,
PVLVERIS EXIGVI IACTV.
COMPRESSA QUIESCUNT.

16. „Georgiki” IV 86-87: *Ten zapal i wałek strasznych tyle piasku zdusi /*

*Garska w przestrzeni rzucona
i – wszystko w pokoju.*

¹⁷NVNC¹⁸ CEREI TORTA REDIMITVS
TEMPORA QVERCV,
DET MOTVS INCOMPOSITOS, ET
CARMINA DICAT.

17. „Georgiki” I 349-350: *Zanim czola
/ Bogini nie uwoięnczy liść dębu,
nim kola / Nie zatoczysz wolnego,
zakleć rzekniesz słowo.*
18. U Wergiliusza: *quam* (niż), tu
zastąpione: *nunc* (teraz).

Antykamera królowej:

¹⁹ILLA SEGES DEMVM²⁰ VOTIS
RESPONDET AVARI
AGRICOLAE BIS QVAE SOLEM BIS
FRIGORA SENSIT

19. „Georgiki” I 47-48: *Taka rola
dogodzi skrzętności oracza, /
Co dwakroć słońca, dwakroć
przymrozków doświadcza.*
20. Prawidłowa forma to *demum* –
(dopiero), *domum* (dom, „do domu”)
nie ma sensu.

²¹DVLCIA MELLA PREMES NEC
TANTVM DVLCIA QVANTVM
ET LIQVIDA ET DVRVM BACCHI
DOMITVRA SAPOREM²²

21. „Georgiki” IV 101-102: *[...]
masz oto / Miód, w którym się
przejrzystość ze słodyczą godzi,
/ I niemato smak ostry Bakchusa
łagodzi.*
22. Prawidłowa istniejąca w języku
łacińskim forma to *domitura
saporem* (łagodząca smak).

²³RARA SIT AN SVpra MOREM SI
DENSE REQUIRES
ALTERA FRUMENTIS QVONIAM
FAVET ALTERA BACCHO²⁴

23. „Georgiki” II 227-228: *Pytasz,
czy lotna, czy zwarta niezwyczajnie.
/ Jedna lepsza dla zboża jest, dla
Bakcha inna.*
24. Tylko taki układ graficzny
tekstu (heksametr daktyliczny)
jest prawidłowy.

²⁵SAEPE ETIAM STERILIS INCENDERE
PROFVIT AGROS²⁶
ATQVE LEVEM STIPVLAM
CREPITANTIBVS VRERE FLAMMIS

25. „Georgiki” I 84-85: *Dobrze
niepłodne łany jest podpalić pono,
/ W pryskających płomykach lekkie
słomy sploną.*
26. U Wergiliusza wers kończy się
słowem *agros*, a *atque* rozpoczyna
(tak, jak to zapisano wyżej) wers
następny.

Sypialnia królowej:

²⁷ILLI ALTERNANTES MVLTA VI
PRELIA²⁸ MISCENT
VICTVS ABIT LONGEQVE IGNOTIS
EXVLAT ORIS

27. „Georgiki” III 220,225: *Gdy oni
wściekle walczą [...] / Zwyciężony
odchodzi w odległe ostępy.*
28. Klasyczna wersja: *PROELIA*.
Znajdująca się tu wersja jest
dopuszczalna.

²⁹EXIIT AD CELVM³⁰ RAMIS
FELICIBVS ARBOS
MIRATVRQVE NOVAS FRONDES ET
NON SVA POMA

29. „Georgiki” II 81-82: *Wyrasta
[...] / Pień gałęzmi rodnymi w niebo
i zdumiony / Podziwia nowe liście
i nie swoje plony.*
30. Klasyczna wersja: *CAELUM*.
Znajdująca się tu wersja jest
dopuszczalna.

³¹CANDIDA VENIT AVIS LONGIS
INVISA COLVBRIS
OPTIMA VINETIS SATIO CVM VERE
RVBENTI

31. „Georgiki” II 320-319: *Lepiej
wino sadź, kiedy wiosna się rumieni,
/ Wraca ptak srebrnopióry, wrogi
dla zaskrońca.*

³²ANTE NOVIS RVBEANT QVAM
PRATA COLORIBVS ANTE
GARRVLA QVAM TIGNIS NIDVM
SVSPENDAT HIRVNDO

32. „Georgiki” IV 306-307: *Nim
łąki nowym kwiatów szcerwienią
się kłębem, / Nim jaskółka zawiesi
gniazdo pod sosrębem.*

Antyamera Królowej - „Wybieranie gleby pod zasiew”, malowidło na fryzie ściany południowej, fot. A. Indyk

1. Wszystkie tłumaczenia za: P. Wergiliusz Maro, *Georgiki*, tłum. A. L. Czerny, Warszawa 1956.
2. Zob. np. A. Henkel, A. Schöne, *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart 1976, s. 930, 1524, 1747.

Antykamera Królowej – „Palenie ścierniska”, malowidło we fryzie ściany zachodniej, fot. A. Indyk

Antykamera Królowej – „Wybieranie miodu z uli”, malowidło we fryzie na ścianie wschodniej, fot. A. Indyk

Antykamera Królowej – „Orka w woły”, malowidło we fryzie ściany północnej, fot. A. Indyk

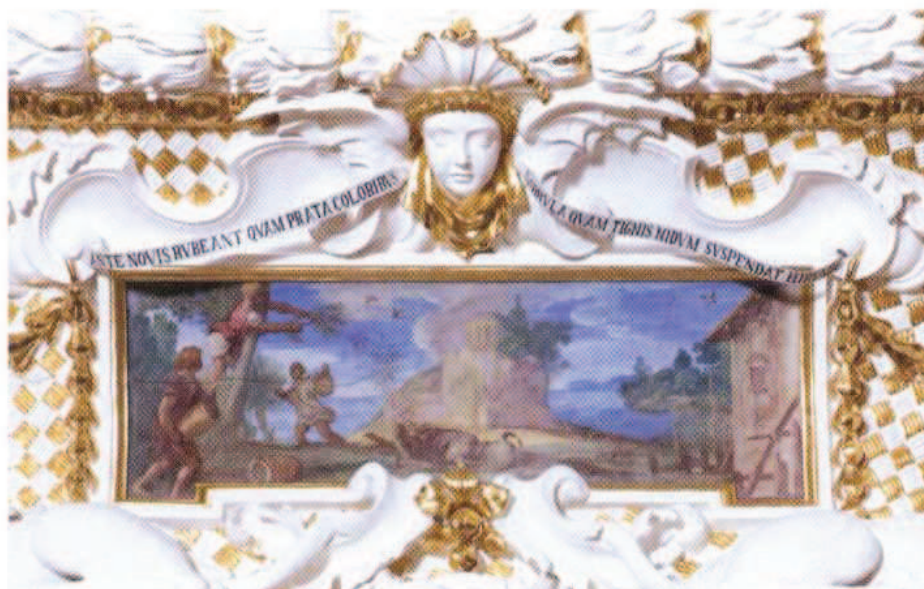

Sypialnia Królowej – „Walka byków”, dekoracja fasety na ścianie północnej, fot. A. Indyk

Sypialnia Królowej – „Szczepienie drzew”, dekoracja fasety na ścianie wschodniej, fot. A. Indyk

Sypialnia Królowej – „Chwyatanie roju pszczelego”, dekoracja fasety na ścianie zachodniej, fot. A. Indyk